

ГЕОГРАФСКО ЗНАЧЕЊЕ КАТЕГОРИЈА “ЦЕНТАР” И “ПЕРИФЕРИЈА”

Центар и периферија имају у првом реду геометријско значење и конотацију. Круг, рецимо, има центар из којег се ка периферији пружају полупречници једнаке дужине. Квадрат има такође центар кроз који пролазе дијагонале једнаке дужине. Ово важи и за друге геометријске фигуре. Централне тачке фокусирају скупове правих који се усмеравају ка њима, обезбеђујући им веће оптерећење у односу на просторе распоређене на периферији.

Просторне конструкције и конфигурације кружног или квадратног типа, често примењене у трасирању огњишта кућа, воде порекло од космичких визија примитивних народа. Тако, азијски народи ловаца и риболоваца са доњег тока Јенисеја, схватају територијалну стварност на основу једне космографије у складу са географском стварношћу. За ове становнике центар света је река Јенисеј, коју сматрају светом водом. Изнад Земље, према Југу је рај, а испод Земље према Северу, налази се пакао. Света вода, река Јенисеј, извири из “раја” и тече према средишту Земље, према “паклу”. Од оваквог схватања, потиче и правоугаони облик кућа које они граде. Индијанци Јурок из северне калифорније замишљају свет у облику круга, у његовој средини тече река богата рибом. На крају света је пространи океан у облику круга. Традиционални кинески етноцентризам замишља Свет у облику квадрата развијени према споља, средишњи квадрат представља царски центар. Украсне дрвене скулптуре на капијама и кућама из Марамуреша имају као доминантни мотив круг, инспирисан кружним обликом Сунца или кружним цветним мотивима (сунцокрет). Све просторно-геометријске фигуре распоређене по центру и периферији представљају без сумње поредак неких линија силе које говоре о постојању простора који су подређени или зависни од спољашњих фактора и неких који су под утицајем унутрашњих фактора.

Цео просторни спектар и земаљске структуре поштују нека правила хијерархијског уређења чија холархија зависи од нивоа информације и степена доступности. Физичке структуре просторно-планске конфигурације подложне су правилима хијерархијског уређења зависности. Сливови река су “централна места” концентрације физичких енергија и командују правилима понашања горњих притока, путем “контролног кључа” регресивне ерозије и тежње еволуције ка линији равнотеже.

Заједно са “човековим освајањем” планетарног простора створене су на вештачки начин тимске просторне структуре центар-периферија које су се развијале и добиле већу комплексност. Улог (у игри) је стално остао исти – подређивање периферија у корист и за интересе центра. Економски модел вон Тинена и В. Кристалера представљају класичан пример.

¹Др Василе Сурд, Универзитет “Бабеш Болђај”, Географски факултет, Клуж-Напока, Румунија. Предавање одржано на годишњој скупштини СГД у Београду, 11. Јануара 2002.

У односима центра и периферије могу се наслутити три хипотетичке ситуације које су територијално коресподентне. Прва се ситуација састоји у формирању и умножавању центрипеталних сила које имају као резултанту претерани развој центра. Метрополе и мегалополиси најречитији су примери.

Друга ситуација се састоји у убрзавању и доминацији центрифугалних сила центра, затим центрипеталних које конвергирају са периферије. Центар “бежи” ка периферији. Такве ситуације настају у екстремним случајевима, принуде или са радње. За први случај нудимо пример сеоба и индустријског развоја посебно војне индустрије у зону Урала или западног Сибира у Русији, за време Немачке инвазије. За други случај имамо пример осовину рајне у Западној Европи и подручје Великих Језера у Северној америци.

Трећа ситуација предпоставља постојање изотропних простора у којима поље дејства подређујућих сила је веома слабо или пак потпуно недостаје. Постојање ових простора, кроз призму геополитичког мишљења, је хипотетично.

Доминантни модел типа “центар-периферија” састоји се у неједнакој перцепцији напретка међу људима, стварањем и подршком подређених и доминантних структура. Центар стално концентрише економску, војну и информациону снагу. Периферија скупља, чува и шаље ка центру материју, енергију и информацију. Центар шаље ка периферији у првом реду, по значају, информацију.

На планетарном нивоу, новији системи типа центар-периферија биле су колоније и колонијалне силе, а после 1965. године поларитет заснован на супротним друштвено-политичким системима. Ове су имале као општу последицу економску сегрегацију држава и стварање посебних “светова” (први, други, трећи свет). Биполарност света представљала је доминантну црту глобалних односа до пада комунизма.

Богати Север и сиромашни југ јесте актуелна некозметизована слика на планетарном нивоу. Свет број I сачињавају државе из прве, друге, треће, четврте и пете категорије.

У прву категорију улазе: Немачка, Француска, Велика Британија, Италија, земље Бенелукса, иберијске и скандинавске земље. Оне економском снагом и концентрацијом националних институција играју улогу прве виолине у европском оркестру. Имена појединих места као Мاستрихт и Шенген постале су симбол појединих одлука континенталног одјека.

У другу категорију спадају бивше комунистичке државе симпатисане у паневропским одбрамбеним структурама (Мађарска, Чешка, Пољска) и са утврђеним календаром за интеграцију у европске економске структуре.

У трећој категорији су државе номиноване за укључивање у “другом таласу” (Словачка, Словенија, бивше балтичке совјетске републике).

Четврту категорију чине земље са несигурним статусом у погледу економске и војне европске интеграције (Бугарска, Румунија).

Пету категорију чине остале европске државе чији статус у великој европској политичкој конфигурацији није још јасно дефинисан.

Ова сегрегација држава на европском нивоу истиче две карактеристике просторне игре између центра и периферије и то: просторна мобилност граница и изградња једне нове конфигурације типа центар-периферија на континенталном

нивоу. Сегрегација се истиче и на микропросторном нивоу. Градови имају као референцијалне тачке центар и периферију. Просторно су грађене на основу богатства, на основу етничких и расних критеријума. Претрпавање центра и померање становника са ниским зарадама ка периферијама, с једне стране, а са друге концентрација богатих, у центру, јесте правило.

Глобализација и улога држава у светском економском систему

Привреда је толико развијена у једном делу света да нема више места у територијалном оквиру тих земаља. Радним учинком, квалитетом производње и перформансама у експлоатацији, производи богатог света руше економске баријере сиромашних земаља. Кибер простор (cyber-space) постаје све шири, привлачнији и неопходнији. Заједно са њим намеће се стил живота који има резултат поравнавање живота и понашања што ширих категорија људи, њихово свођење на “заједничке именитеље”. Мода блу-цинс, кока-кола, производи Мек Доналдса користе се од Аљаске до Огњене Земље и од Исланда до Владивостока. Чини се да је народна музика заборављена у корист неких идола који нам се појављују на екранима са неприродном фреквенцијом. Приморани смо да конзумирамо што то што није наше. Процес глобализације је шире отворио врата такмичењу у области економије, али он привлачи и инаугурише неке процесе људског отуђења који нису у складу са интимном структуром човека као биолошког ентитета и друштвеног бића. Глобализација тежи да замени проверене, здраве друштвене структуре, које су државе градиле током читаве њихове историје. Дрога и насиље, хомосексуалност, распадање породице, немарност према недаћама ближњег, ширење неопротестантских секти и трка за богаћењем по сваку цену, одустајући од моралних вредности јесу производи које треба да сваримо у глобализованом друштву што нас захвата. “Глобални човек” сугестивно је представљен симболом фирме АГИП. Он је постао као пас луталица који жури плазећи језик да би преживео.

Устоличење менталитета новца руши све моралне вредности као и сваку друштвену хармонију. Потрошачки менталитет убрзава кретање ка провалији неодговорним рушењем природних компонената средине, паралелно са јачањем јаза између богатих и сиромашних. Луксузна кола, кола за посао, кућа у граду, вила у планинском крају и на мору, дневно и вечерње одело, црне ципеле, беле ципеле, браон ципеле са штиклама или без њих, интимни веш који по цени превазилази цену исхране једне сиромашне породице, допуњују слику људског модела који добија контуре под спектром глобализације.

Читав арсенал фундаменталних права човека појављује се да би допунио “празнину права” од које су неки патили за време комунизма. Да видимо која су то фундаментална права. Право на живот је генетски одређено и животиње га верније поштују него човек. Питамо се, треба ли оно онда да буде укључено у фундаментална права. Право на слободно путовање. Јесмо ли рушили Гвоздену Завесу или смо је преселили с оне стране границе. Право на слободно мишљење и изражавање, право на убијање, право на потрошњу, право на крађу, на рушење, на лењствовање треба ли их ставити на исту страну ваге!? Што се права тиче, палета

избора је неограничена и на њој се гради све апсурднији законодавни систем. Где се сада ту налази људско право да има свој дом, образовање, исхрану и да живи у чистој средини!?

Стандарду фундаменталних права преферира се сет (скуп) и стандард фундаменталних потреба човека. Испуњеном пакету захтева који произилазе из фундаменталних потреба човека нису неопходна утврђивања фундаменталних права. Она опадају након задовољавања фундаменталних потреба човека (исхране, образовања и смештаја).

Планетарна перцепција односа центар – периферија

Најсизражнији облик перцепције ових односа представљају неслагања у погледу развоја. Чист доходак по становнику на планетарном нивоу је 4 250 долара, вредност једнака оној која се реализује у једној средње развијеној држави. На основу разлика у зарадама, свет је подељен на Север и на Југ (Богати Север и Сиромашни Југ).

Државе Југа, са изузетком оних са унилатералном привредом (земље произвођачи нафте) не прелазе 500 долара годишње по становнику. Земље Севера, у целини имају годишњи доходак по глави становника преко 10 000 долара.

Север концентрише преко 95% од иновационих полова, одлучивања и емитовања информација, као и главне вредносне берзе. Приближно 10% становника планете контролише и концентрише преко 55% њеног богатства, а преко 25% мушког становника између 15 и 60 година је под оружјем. Светски економски, политички и војни систем је диформан и неједнак. Он је структуриран на логици силе и доминације. Између богатог Севера и сиромашног Југа посредује “планетарни појас” конфликтних стања. Те територије се могу сматрати критичним географским регионима. То су:

1. Карипско море и Панама;
2. Медитеранско море;
3. Блиски и Средњи Исток;
4. Средња и Јужна Азија;
5. Индокина и Источна Азија.

Њихове главне карактеристике су следеће:

- Нестабилност;
- Обнављање сукоба (пароксизам);
- Задржавање тензија;
- Тежња ка развоју по меридијанском правцу;
- Резултат су сукобљавања интереса ванрегионалних сила, функционишући као тампон зоне.

Други тампон простор формирао се у Европи, између западног дела континента и Русије, од Балтичког мора ка Медитеранском мору. Ако на западу

влада политика уједињавања у уније и блокове, на истоку се подржава и охрабрује политика територијалног рашчлањавања.

Даљи кораци

- а) Одржавање статусквоа. То имплицира задржавање садашњег разлаза са свим последицама које произилазе из постојања једног већинског сиромашног света, с једне стране, и богатог мањинског света с друге стране.
- б) Уздизање сиромашног света. Трансфер богатства са Севера ка Југу паралелно са смањивањем војних трошкова био би пожељан пут.
- в) Егзодус сиромашног Југа према богатом Северу. Један свет који је стигао до прага очајања због сиромаштва земаља одакле потиче, има да бира између споре смрти и насиља или пак да емигрира. Нису искључени нови масовни емиграциони покрети из Азије и Африке ка Европи или Северној Америци.
- г) Десетковање сиромашних. Њих има превише да би били узети у тренутном рачунању трошкова, а таква политика није у складу са хуманистичким идејама које декларативно "анимира" политички свет богатог Севера. Стога се преферира политика геноцида, самодесетковања и чекања.

Универзализација и отаџбина

Интернационализација привреде и повећавање просторне мобилности људи не могу да потисну љубав према родном крају, према сународницима истог осећања, који говоре исти језик. За свакога од 6,2 милијарде наших савременика, постоји ту, на Земљи, једна кардинална, референтна тачка, "axis mundi", којом смо повезани невидљивим, тајним, недокучивим силама. А оне означавају отаџбину. Отаџбина или топофилија нису егоистичне или нетолерантне. Сваки простор припада неком који га воли више него неко други, зато што одатле води порекло, одатле потиче његово биће, његов живот и тамо лије сузе радоснице или пак туге. Ваша љубав према Фрушкој Гори, на пример, је далеко већа, неупоредиво већа него моја, који долазим из карпатског подручја и више волим брдо Фелеакул, поред града Клужа.

У емиграцији градимо себи мале отаџбине, по правилу око цркава наших предака. У Берлину или Лос Анђелесу, Бечу или Торину, Срби се моле њиховом, српском Богу, који је код куће једино овде, у Београду, Новом Саду итд., а исто тако чине и Румуни, молећи се њиховом богу из Карпата, који их штити од њиховог територијалног искорењивања.

Живот је непоновљив. Није дат човеку да га расипа, да га проживи у мукама или да силом, покорава себи блиске или да их уништава; не би било право да ми, већина живимо у патњама, да би “они”, мањина, могли да буду “велики”.

Стога дозволите ми да завршим са неколико стихова, које је наш национални песник, Михај Еминеску написао пре 125 година:

“Рушите сурово и неправедно уређење
Те који деле свет на сиромашне и богате.
Чините то да у овом животу
Имамо једнак удео
И да живимо као браћа!”

Превод с румунског на српски: Илуца Панчован, Вршац